

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 8, Haziran 2017, s. 27-36

Doç. Ensar TAÇYILDIZ

Anadolu Üniversitesi Porsuk Meslek Yüksekokulu, etacyild@anadolu.edu.tr

KİŞİLİK KURAMLARI İLE SANAT KURAMLARI ARASINDAKİ BAĞ

Özet

Kişilik kuramları, insanı temel alarak onun kişiliğinin nasıl gelişip şekillendiğini açıklar. Başka bir ifadeyle, kişiliğin gelişmesindeki temel özellikleri ortaya koyarlar. Sanat kuramları ise sanat olgusunun temel öğelerini ele alarak sanatın ne olduğunu ortaya koymaya çalışırlar. Kişilik kuramlarının temel konusu insandır. Sanat söz konusu edildiğinde de temel konu yine insandır. Çünkü sanat, sanatın temel öğeleri arasında etkileşimin söz konusu olduğu noktada yer alır. Dolayısıyla bu etkileşimin olmadığı durumlarda, bir sanat olgusundan bahsedilemez. Bu çalışmada, kişilik kuramları ile sanat kuramları ele alınmış ve bu bağlamda, insan ile sanat arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuram, kişilik, kişilik kuramları, sanat, sanat kuramları.

THE CONNECTION BETWEEN HUMANISTIC THEORY AND ARTISTIC THEORY

Abstract

Humanistic theory explains the development of personality and its formation by putting the human in the center. In other words it sets the basic principles in development of personality and character. On the other hand, artistic theory tries to explain art by dealing with basic elements of it. Human is the main subject in humanistic theory. When we talk about art, the main subject is also the human himself. Because art exists at the point where there is an interaction between the basic principles of it. Therefore, it is not possible to mention about art when this interaction does not exist. This study focuses on humanistic and artistic theory in order to reveal the relationship between human and art.

Keywords: Theory, personality, humanistic theory, art, artistic theory

GİRİŞ

Kişilik kuramları, insanı temel alarak onun kişiliğinin nasıl gelişip şekillendiğini açıklar. Başka bir ifadeyle, kişiliğin gelişmesindeki temel özellikleri ortaya koyarlar. Sanat kuramları ise sanat olgusunun temel öğelerini ele alarak sanatın ne olduğunu ortaya koymaya çalışırlar. Hem kişilik kuramlarının hem de sanat kuramlarının temelinde insan vardır. Bilindiği gibi insan, yaşam ortamının çevrelediği bir varlıktır. Onun kimliğini biçimlendiren, kişiliğini belirleyen yaşadığı ortamdır. Dolayısıyla insanın anlaşılması, yaşadığı ortamın bilinmesine, tanınmasına bağlıdır. Yaşam ortamı, insanda daima düşünmeye, yaratmaya yönelik bir atılım duygusunun varlığının gelişmesini gerektirir. Yaratmayan, kesintisiz bir akış içinde düşünmeyen, düşündüklerini harekete geçiremeyen insan olduğu yerde duran bir canlıdır. Böyle bir canlı ise kendi kendini sınırlandırmış, bağımlı kalmış demektir. Oysa yaşam alanı, sürekli değişim göstermekte, gelişmekte ve yenilenmektedir.

Bilindiği gibi insan, önce kendi istemi dışında bir toplum içinde doğar. Belli bir aşamadan sonra ise kendi bilinciyle ve istemiyle birlikte yaşadığı toplumun bir üyesi olduğunu kabul ederse bireyselleşmeye başlar. Diğer bir deyişle insan, içinde yaşadığı toplumun sosyo kültürel ve psikolojik kurallarını benimserse, onlara göre davranırsa o toplumun bir bireyi olur. "Birey olmak üyesi olmak istediğimiz ya da üyesi sayıldığımız toplumun sözlü ve yazılı kurallarını bilmek, kavramak ve bunları uygulamak demektir. Eğer bu bizim geleneğimizdir, töremiz budur diye direnirsek bir de bakılır ki çağın gerisine, çağcıl düşüncenin arkasına düşülmüş olunur" (Erinç, (1998a). Bu nedendir ki birey olmak kişiliğin ön koşuludur. Ancak çağdaş düşünme, iraksal düşünme, kendi adına ve toplum adına doğru kararlar verebilmek için yeterli değildir. Çünkü ancak ve ancak, kişiliği gelişmiş insanlar toplum odaklı olur, kendi çıkarlarını ön plana almaz, çağın gerçeklerini görebilir. Kişiliğin gelişmesini sağlayan birçok etken vardır. Bu etkenler genel olarak biyolojik ve kültürel etkenlerdir.

KİŞİLİK KURAMLARI VE KİŞİLİĞİN GELİŞİMİ

Kişilik kuramları insanı temel alarak onun kişiliğinin nasıl gelişip şekilleneceğini açıklamaya çalışırlar. Bunu yaparken de kişilik kuramları, kişiliğe giden yoldaki genel basamakları ele alırlar ve bunlar arasındaki ilişkileri araştırırlar. Kişilik kuramlarının çoğu, insan davranışlarında güdülerin çok önemli olduğunu ve insan davranışlarını anlama ve analiz etmede güdülerin anahtar rol oynadıklarına inanırlar.

Freud'a göre "bireyin kişiliği id, ego ve superegodan oluşur. İd kişiliğin çekirdeğini oluşturur. Ego, idi denetleyen ve bilinçdışı kılan yapıya sahiptir. Superego ise toplumun yasalarını kapsar ve içimizdeki yarıdır. Yetişkin bireylerin kişilikleri arasında görülen farklılıklar altı yaşına kadar geçirilen üç ayrı psikoseksüel aşamadan (anal, oral, fallik) geçer. Jung'un kişilik kuramında ise, bireylerin içe dönük ya da dışa dönük olduğu vurgulanır ve kişiliğin birbiriyle etkileşimde bulunan çok sayıda sistemden oluştuğu söylenir. Alfred Adler'e göre birey sosyal bir varlıktır ve sosyal güdüler tarafından güdülenir. Adler kuramına göre kişilik, bireylerin kendisine, diğer insanlara ve topluma karşı geliştirdiği tutumların ürünü olarak gelişir. Eric Fromm kuramına göre, kişilik sosyal etkiler sonucu yaşam tecrübeleriyle oluşur. Kalıcı olan kişilik, bireyin fiziksel yapısı ve mizacını oluşturan kalıtsal yönleri ile sosyal ve kültürel etkilerin tümünü oluşturur. Harriy Sullivan, kişiliğin varsayımsal bir kavram olduğunu ve kişilerarası ilişkilerden ayrı incelenemeyeceğini savunur. Bireyin sosyal yönüne ağırlık verir. Miller, Donald, Skinner, Bandura ve Rotter, kişiliğin öğrenme tarihçesi yansıtan davranış alışkanlıklarından başka bir şey olmadığını vurgulamışlardır" (Ünlü, 2001).

Kuramcılarının çoğu, genetik etkiler göz ardı edilirse, bireyi doğal ortamında ve doğal davranışları içerisinde ele alınması gerektiğini savunurlar. İnsan, yaşam ortamının çevrelediği bir varlıktır ve kendi istemi dışında, çok çeşitli şekillerde gelişebilecek davranış biçimleriyle doğar. Onun kişiliğini biçimlendiren, kimliğini belirleyen yaşadığı ortamdır. Bu ortam aile ile başlar, çevre ile devam eder. Bu nedenledir ki, insanın anlaşılması bu yaşam ortamının bilinmesine, tanınmasına bağlıdır. Kişiliğin gelişmesini sağlayan birçok etken vardır. Bu etkenler genel olarak biyolojik ve kültürel etkenlerdir. “Kişiliğin yapısı, birbiriyle birleşmiş, organik bir bütün meydana getirmiş elamanlardan meydana gelmiştir. Bu elamanların bir kısmı bireyin kalıtsal özellikleri ve biyolojik yapısıyla, bir kısmı öğrendikleri ve sonradan alışkanlık haline getirmiş olduğu davranış şekilleriyle, karşılaştığı ve çözmek zorunda kaldığı hayat problemleriyle, toplumun etkisiyle, zeka potansiyeliyle vb. ilgilidir” (Öztabağ,1983). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, belli bir kişilik özelliğini doğrudan doğruya kalıtıma, bir başka kişilik özelliğini çevresel faktörlere bağlamak imkânsızdır. Çünkü çevresel ve kalıtsal faktörler daima etkileşim içindedir.

Kişiliğin gelişmesinde en önemli etkenlerden biri de sosyal çevredir. İnsan belli bir toplumda, diğer insanlarla etkileşim içindedir. Toplumda kabul gören değerlere göre, davranış biçimleri geliştirir. Bu davranış biçimlerinin başlangıç noktası hiç şüphesiz ki ailede başlar. Bilindiği gibi, bebek çok çeşitli yönlerde gelişebilecek davranış örüntüleriyle bir toplumun üyesi olarak dünyaya gelir. Toplumsallaşma, çocuğun ailesi ve sosyal grubu tarafından kabul edilen standartlara, adetlere, beklentilere göre davranış örüntüleri geliştirme sürecidir. Toplumsallaşma, bireyin kültürüne özgü davranış tarzları, kıymetleri, tutumları geliştirmesi ailede başlar ve arkadaş çevresi, yaşadığı mahalle, okulda öğrendiği yeni davranış biçimleri ve kitle iletişim araçlarıyla devam eder.

Her toplumun kendine özgü kültürü vardır. Kültür; insanlar tarafından, insanlar ve insanlık için maddi, manevi ve ideolojik değerlerin tümünü kapsar. Dolayısıyla, “çocuğun belli bir kültüre bağlı bir grupta yetişmesi kişiliğini etkileyecektir. Kültür çocuğa ne öğreteceğini belirler ve kısıtlar. Her kültürün bireyden bazı beklentileri vardır ve bireye kendi grubu tarafından kabul edilecek davranış tarzlarını öğretir. Kültürün insanlar ve insanlık için olması, onu olumlu yapar. Yani insana, insanlığa aykırı, onların varlık nedenine ters düşen, ters düşebilecek hiçbir nitelik barındırmaz kültür. Bu temel niteliklerinden dolayı kültürün hiçbir zorlamayla karşılaşmayacağı düşünülebilir. Oysa bunca kültür farklılıklarının altında, çağa ve çağcıl değerlere ayak uyduramamanın arkasında bu kültürel değişime gelişime direnme yatar” (Özkalp,1991; Erinç1998a). Kültür zaman içerisinde özünü kaybetmeden değişim gösterir. Bu anlamda da kültürel değişimlere direnme, hem ulusal hem de evrensel kültürden uzaklaşma anlamına gelir. Gelenek ve göreneklerimizdir diye değiştirmeyi düşünmediğimiz bu değerler, kültürlerarası bağı kopartır ve insana bağlı değerler açısından ötelemeye neden olur ki bu da bir değer artışı yaratmaz. İşte bu bağlamda, kültürel değişimi yakalama, yakalayamama bağlamında kişisel kültür yaratılmış olur. Bireylerin kişiliği, içinde yaşadıkları toplumun, üzerinde yaşadıkları toprağın uygarlık düzeyine göre oluşur. Bir ulusun kişiliği ise bireylerinin birikimlerinin sonucunda birikir ve o ulusun kişiliğini oluşturur. Dolayısıyla ulusal kişilik bir araya toplanmış, birikimlerden ibarettir. Bireyin kişiliği ise kendi özüne, emeğine, eğitimine ve birçok faktöre bağlıdır. Kişisel kültür evrensel bir değer kazandığında bir değer artışı söz konusu olur ki bu da kişiliğin gelişiminin bir göstergesi olur.

Kişiliğin tanımı ve gelişimi çok çeşitli şekillerde ele alınmış ve tanımlanmıştır. Kişilik insana mahsus bir kavramdır ve bu kavramın alt basamakları insan ve bireydir. Bu anlamda da insanın, düşünce hariç, diğer canlı organizmalardan farkı yoktur. “İnsan, önce kendi istemi

dışında, belli bir aşamadan sonra kendi bilinciyle ve istenciyle toplumun bir üyesi olduğunu kabul ediyorsa, yani o toplumun sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik kurallarını biliyor ve onları kavrayıp benimsiyorsa, onlara göre davranıyorsa birey olur. Birey olmak, üyesi olmak istediğimiz ya da üyesi sayıldığımız toplumun sözlü ve yazılı kurallarını bilmek, kavramak ve bunları uygulamak demektir” (Erinç, 1998a). O halde birey olmak kişi olmanın ön koşuludur ancak yeterli değildir. Çünkü yalnızca toplumun sözlü ve yazılı kurallarına uymak, var olan kuralların değişmeyeceği, değiştirilemeyeceği anlamına gelmez. Birey, içinde bulunduğu toplumun kural, değer yargılarını özümseyip ona evrensel bir nitelik kazandırdığı ölçüde kişileşir.

Kişiliğin oluşmasında iki önemli etken vardır. Bunlardan birincisi doğal ortam, ikincisi ise eğitimle biçimlenen yaşam ortamıdır. Doğal ortam kişinin gövde yapısını oluşturan, ona bir doğa varlığı olarak biçim kazandıran etkenleri içerir. Kişileri birbirinden ayıran doğal davranış biçimleri bu ortamın ürünleridir. Ancak “İnsan doğanın verdikleriyle yetinmez. İşte insanın bağımsızlığı, özgürlüğü buradadır. Bağımsızlık doğal ortamda verilenle yetinmemedir. Bu yetinmeme, yeni yeni olanaklar arama, buluşlar ardınca koşma, anlayış gücünü, düşünme yeteneğini geliştirme, insanı yeni bir alanla karşı karşıya getirir, doğal ortamda bu da yaratma, üretme denilen atılımdır” (Eyuboğlu,1998). Yaşam ortamı uygarlıkla, kişinin, toplumun başarılarıyla düzenlenen, eğitimle biçimlenen varlık ortamıdır. Kişi bu ortamda işlenir, toplumun uygarlık düzeyine göre davranış biçimleri kazanır. Bilgiyle beslenmiş, gelişmiş kişilerde bir görüşe körü körüne bağlanmama, kendi yolunu çizme ve belirleme yeteneği vardır. Bilgiden yoksun insanlarda böyle bir yetenek yoktur. Bu tür insanların davranışları olayların akışına, inandığı kişi ve kişilerin tutumuna göre değişir. Dolayısıyla bu tür insanların sorma sorgulama şansları yoktur. Onlar inandığı kişi ve kişilerin yalanlarına, kötülüğüne bile ihtimal vermezler. Bu tip insanlar, her söylenene evet derler. Onların kişilikleri gündeliktir. Böyle insanlarda kişilik bilinci ve benlik duygusu gelişmemiştir. “Bu tür insanların oluşturduğu toplumlarda değer artışı olmaz. Böyle toplumlara genel olarak “sürü toplumu” denir ve kültür değişmezlik olarak devam ettirmek istenir. Bu istek ise kültürün doğasına aykırı olduğundan kültür en azından tıkanır, hatta geriler” (Erinç, 1998a). Oysa kişilik bir bakıma kendi özünü bilmeye, varlığın sınırlarını tanımayaya dayanır. Kendini bilmek ise bağımsız olmayı, özgür düşünmeyi gerektirir. Bu anlamda da ancak kişiliği gelişmiş olan birey bağımsız ve özgür olabilir.

SANAT KURAMLARI

Sanat kuramları çok çeşitli olup, bu kuramları değişik ilkelere göre sınıflamak mümkündür. Ancak burada sözü edilecek kuramlar, sanat bilim alanına giren kuramlardır. Genel olarak bu kuramlar beş ana grupta toplanabilir. Bunlar; teknik ile ilgili kuramlar, sanat psikolojisi kuramları, sanat sosyolojisi kuramları, sanat felsefesi kuramları ve estetik kuramlardır. Bir sanat olayında rol oynayan dört unsur vardır. Bunlar; sanatçı, eser, alıcı ve bunların içinde bulunduğu toplumdur. Sanat kuramları, bir sanat olayında bu dört unsurdan birine yönelir. Bazıları sanatı sanat yapan özellikleri, eserin dış dünya ile olan ilişkilerinde bulur ve sanat eserini, hayatı, toplumu yansıtan bir aynaya benzetir. Bazı kuramlar ise sanatın sırrını sanatçıda ararlar. Bunlara göre sanat, duyguların anlatımıdır. Yine başka birtakım kuramlar, sanatçı ve dış dünyayı değil de alıcıyı ön plana alarak, sanatın özünü alıcıda uyandırdığı estetik zevk veya heyecanda ararlar. Ayrıca sanatın özünü eserin başka şeylerle olan ilişkisinde değil de, doğrudan doğruya eserin kendisinde arayan biçimci kuramlarda vardır. Bunlara göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik sanat eserine özgü bir yapıdır. Kısaca değindiğimiz kuramların dışında başka kuramlarda vardır. Bu kuramlar da, bir diğer kuramın açıkta bıraktığı, yetersiz kaldığı yerden devreye girerek sanat olgusunu açıklamaya çalışırlar.

Yansıtma kuramı, sanatı bir yansıtma, benzetme ya da taklit olarak ele almış ve yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır. Bu kuramı benimseyen sanatçıların, eleştirmenlerin ve düşünürlerin paylaştıkları, sanatın en önemli özelliğinin doğayı, insanı, hayatı, kısaca gerçeği yansıtmak olduğudur(Moran,1983). Genellikle gerçekliği yansıtma deyince belli başlı üç görüşle karşılaşırız. Bunlardan birincisi, sanatın görüngü dünyasını yansıttığı, ikincisi sanatın gerekli ya da özü yansıttığı ve sonuncusu da sanatın ideal olanı yansıttığı görüşüdür. Bu görüşler arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen temelde insanı ve hayatı açıklayıcı bir nitelik taşırlar. Ancak "Platon sanatın bir gerçekliği yansıtma olmadığını belirtir. Platon'a göre ressam olguya göre değil ama görüngüye öykünen biri olmakla giderek nesnelere doğru bir eşleşmesini bile yapamaz der. Yani, sanat eseri gerçekliği yansıtmaz, bizi hakikate doğru itmez, tersine uzaklaştırır"(Copleston,1997).

Anlatımcı kuram, sanatı duyguların dile getirilmesi olarak yorumlamıştır. Bu kuramın en önemli özelliği sanata rol oynayan unsurlardan biri olan sanatçıya, onun yaşantısına yönelmesidir. Bunlara göre bir sanat olayında işin merkezinde sanatçı ve onun iç dünyası vardır. Romantik sanat anlayışını ilk defa sistemli bir estetik kurama sokan Eugene Veron, yansıtma kuramının sanatı yanlış anladığını belirttikten sonra, sanatı duyguların dile getirilmesi olarak tanımlar ve sanatçının bir dahi olduğunu, eserin şiddetli ve derin etkisinin, yaratıcısının kişiliğinde bulunduğunu ve eserin değeri sanatçının değerinden doğduğunu belirtir(Ötgün,2009). Fakat bu kuramın diğer temsilcileri Veron'un bu görüşünü tamamen benimsemezler. Bu nedenle, bu kuramın diğer temsilcileri olan "Benedetto Croce, R.G. Collingwood ve J. Ducasse ve Tolstoy'un görüşlerine de burada yer vereceğiz. B. Croce, R.G. Collingwood ve J. Ducasse gibi sanat felsefecileri sanatın özünü yaratma eyleminde bulurlar ve yaratmayı da duyguların anlatımı olarak tanımlarlar. Collingwood kuramı sanat eserini yaratmaya, yaratmayı duygu anlatımına ve duyguyu da sanatçının kendi duygusuna indirgeyen bir görüşü temsil eder. Tolstoy ise sanatçının duygularını dile getirmesini yeterli bulmayarak alıcı ile sanatçı arasında bir ilişki kurulması gerektiğini savunur. Aktarma olarak anlatımcılık ilkesini savunan bu görüşe göre, "sanatçının duygularını dile getirmesi ile sanat meydana gelmez. Sanat bu duyguların alıcıya da doyurması, aynı heyecanların, yaşantıların onda da uyandırılması ile meydana gelir. Böylece sanat insanlarda iyi duygular uyandırmak suretiyle onları eğitir ve birbirine yaklaştırır"(Moran,1983).

Alıcıyı merkez alan duygusal etik kuramı ise, eserle alıcı arasındaki ilişkiyi sanat eserinin alıcı üzerindeki duygusal etkisinde arar. "Sanat yapıtıyla iletişime geçen, onu kavrayan ve onu alımlayanın duygu ve düşüncelerini odağa alır. Yapıtın alımlayıcıda uyandırdığı düşünce ve duygu boyutuna dikkat çeker. Alımlıma estetiği, yapıtın sadece bir biçimler yığını ve kurgudan oluşmadığını, çok anlamlılığın bir gereği olarak alımlayıcının düşünsel ve ruhsal dünyasında birçok düşünce ve duyguyu akla getireceğini vurgular. Bu da, alımlayıcının yaratıcı yanını ortaya koyan bir yaklaşım biçimidir. Günümüz sanat anlayışı alımlayıcıyı öne çıkarmak isteyen bir anlayıştır. Katılımcı sanat, ilişkisel estetik, kamusal alanda sanat ve izleyici ilişkisi bu kuramın savlarının dayanakları arasındadır. Bu kurama göre sanatın ne olduğu, nasıl tanımlandığı değil, yaratma sürecinde oluşan bağlamı, izleyicinin katkısı ile üretilen anlamı önemlidir(Ötgün,2009).

Burada ele alacağımız son kuram, biçimciliktir. Bu kurama göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik, eserin kendi yapısında ve eserin kendi öğeleri arasında kurulan bir düzenden ibarettir. "1920'lerde Rusya'da ortaya çıkan Rus biçimciliği ile daha sonra gelişen Anglo-Amerikan biçimciliği ve 1960'larda Fransa'da gelişen yapısalılık arasında ortak noktalar vardır ama amaçlar ve yöntemler biraz farklıdır. Anglo-Amerikan biçimciliği, yansıtma kura-

mının tam karşı kutbunda yer alır. Birincisi hayatla sanat arasında bir bağ kurarken, biçimciler sanatla hayatı birbirinden koparmadan, sanatı gerçek anlamıyla tadamayacağımızı ileri sürerler. Biçimcilik ister istemez biçim-içerik sorununa dolanmış ve bu ilişkinin aldığı şekillere göre bazı aşamalardan geçmiştir. Bugünkü anlamda biçimcilik konunun eserin dışında olduğu ve sanat eseri var olmadan öncede konunun var olduğunu benimser. Konunun eserin değeriyle bir ilişkisi olmadığını belirtir. Bu nedenle biçimciler eserin değerini biçimde bulurlar. Ancak sanat eserinde var olan bir konu vardır ki bu da onun içeriğidir. İçerik, konunun eser içinde aldığı haldir. Konu eserin dışında, içerik ise eserde olduğuna göre, içeriğin karşıtı olan biçim nedir? Biçim eserde yer alan bütün öğelerin birbirine bağlayıp örülerek meydana getirdikleri düzendir. O halde içerik ve biçim o esere ait, ona özgü içerik ve biçimdir” (Moran,1983).

Burada sözü edilen kuramların savları dikkate alındığında açıkça görülmektedir ki bir sanat olayında bir kuramın göz ardı ettiği öğeyi başka bir kuram ele alarak işlemiştir.

KİŞİLİK KURAMLARI İLE SANAT KURAMLARI ARASINDAKİ BAĞ

Kişilik kuramları, genel anlamda insanı, özel anlamda da sanatçı niteliklerini taşıyan insanı temel alarak, onların kişiliğinin nasıl gelişip şekillendiğini açıklamaya çalışırlar. Bunu yaparken de normal insanla sanatçının kişilik özelliklerini merkeze alarak irdelemeye ve farklılıkları ortaya koymaya çalışırlar. Bilindiği gibi insanoğlu var olduğundan bu yana sürekli olarak çevresini değiştirmekte, bu değişimlere paralel olarak kendini yenilemektedir. Yani insanoğlu bir anlamda sürekli olarak yaratıcı bir eylem içinde olmuştur. Bu anlamda da her insanda bir yaratma dürtüsü mevcuttur diyebiliriz. Daha önce de belirtildiği gibi kişide yaratıcılık; kalıtsal özelliklere, aile ortamına, çevresel faktörlere, sosyo-kültürel faktörlere ve eğitim-öğretim faaliyetlerine bağlı olarak şekillenir. Bunların yanı sıra, bugüne kadar sürdürülen çalışmalar yaratıcılığın, sonradan da geliştirilebilir olduğunu göstermektedir.

Sanatçının yaratıcı kişiliği söz konusu edildiğinde, sanatçının niçin yarattığı ve yaratma sürecinde sanatçıyı farklı kılan kişilik özelliklerinin neler olduğu konusu, hem kişilik kuramlarını hem de sanat kuramlarının yıllardır meşgul etmiştir. Bu konuyu, kuramsal açıdan ele alan ilk isim Freud’dur. Freud sadece sanatçının kişilik özelliklerini değil aynı zamanda Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi sanatçıları yapıtlarıyla birlikte ele alarak, ruhsal çözümlemelerde bulunur. “Freud’a göre insanın yaşam karşısında bazı istek ve arzuları vardır. Fakat içinde yaşadığı toplumun kurallarıyla örtüşmeyen kimi istek ve arzular toplum tarafından kabul görmediği için sanatçı bu istek ve arzularını gerçekleştiremez. Sanatçı baskı altında olan arzu ve isteklerini kendi iç dünyasında kurgulayarak eserlerine yansıtır. Dolayısıyla sanatçı bu yolla bastırılmış düşlerini eserine yansıtarak başkalarıyla paylaşır ve kendini tatmin etmiş olur” (Erinç,1998b; Ezici,2005).

Freud, sanatçıyı içe dönük ve nevrotik olarak tanımlar. Nevrotik kişilik yapısı ile sanatçının yaratımı arasında bir bağ kurularak, sanatçının depresif bir hasta olduğu görüşünde birleşen birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Elbette nevrotik kişilik özelliklerine sahip birçok sanatçıya rastlamak mümkündür. Ancak her nevrotik kişilik özelliklerine sahip olan kişi sanatçıdır diyemeyiz. Çünkü her sanatçı nevrotik kişilik özelliklerine sahip olmayabilir. Bu nedenle Freud’un bu görüşü ve bu görüşü destekleyen çalışmalar, gerçeklik payı olmakla beraber, çok iddialı olarak görülmüştür. Freud’un psikanalitik kuramına ve temel savlarına karşı çıkan hümanistler sanatçıyı, yaratmaya yönlendiren en önemli güdünün kendini gerçekleştirme güdüsü olduğunu savunmuşlardır. “Hümanistik yaklaşıma göre gelişme, insanın tıpkı biyolojik yapısındaki gibi doğaldır. Bu gelişme kavramı, kendini gerçekleştirme ve kendini aşmayı da içerir. Çünkü gelişme, aşamalı bir seyir izler, durağan değildir. Maslow’a göre güduları uzak ve çoğu

kez erişilmez hedeflere duyulan ilgide gerilimi devam ettirir. Sanatçılardaki düşseverlik (haya-perstlik) de buradan, bu erişilmez hedeflerden kaynaklanmaktadır”(Erinç, 1998b).

Hümanistik yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Maslow'a göre kişilik kategorileri kendi aralarında bir dizilim oluşturur ve her ihtiyaç kategorisine bir kişilik gelişme düzeyi karşılık gelir. Maslow, gereksinimleri şu şekilde kategorize etmektedir.

1. Fizyolojik gereksinimler (nefes, besin, su, cinsellik, uyku, denge, boşaltım)
2. Güvenlik gereksinimi (vücut, iş, kaynak, etik, aile, sağlık, mülkiyet güvenliği)
3. Ait olma, sevgi, sevecenlik gereksinimi (arkadaşlık, aile, cinsel yakınlık)
4. Saygınlık gereksinimi (kendine saygı, güven, başarı, diğerlerinin saygısı, başkalarına saygı)
5. Kendini gerçekleştirme gereksinimi (erdem, yaratıcılık, doğallık, problem çözme, önyargısız olma, gerçeklerin kabulü)

Birey alt düzeydeki ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmadan bir üst düzey kişilik özelliklerine geçemez(https://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi). Dolayısıyla ihtiyaçlarını karşılayan birey doyuma ulaştıkça kendini bir üst düzeyde görmek ister. Çoğunlukla bu istekler erişilmesi zor hedeflerdir ve kişide sürekli olarak bir gerilim yaratır. Bu gerilimler sonucunda kişi yeni olanın arayışına girer.

Yaratıcılık konusunda Adler'in kişilik kuramı ile Freud'un kişilik kuramı arasında belirgin farklar vardır. Freud'a göre baskı altında tutulan istek ve arzular yaratıcılığa dönüşürken, Adler'e göre insanın yaratıcılığı doğuştan gelmektedir ve kişiliğin merkezinde yaratıcı benlik yer almaktadır. Adler'in kişiliğin merkezine yerleştirdiği bu benlik kişinin yaşantısını anlamlandıran ve onu doyuma ulaştırmak için var olanın dışında arayışlara sevk eden benliktir. Diğer bir deyişle kişi önce kendini doyuma ulaştıracak şeyleri dış dünyada arar. Arayışları onu doyuma ulaştırmamışsa, kendini doyuma ulaştıracak şeyleri kendinde var olan benliği kullanarak kendisi yaratır.

Psikanalitik, hümanistik ve Adleryan kişilik kuramlarının yanı sıra, sırasansal yaratıcılığın ortaya çıkışına yönelik çok sayıda kurama rastlamak mümkündür. “Fromm sanat alanında iki tür yaratıcılıktan söz eder. Birincisi resim yapma, müzik besteleme, roman şiir yazma gibi yeteneğe bağlı, öğrenebilen ve çeşitli yöntemler ve alıştırmalarla geliştirilebilen ve bu sürecin sonunda ürün ortaya konan etkinliklerdir. İkincisi ise; her türlü yaratıcılığın temelinde bulunan, yaratıcı tutum ve davranış biçimidir. Bu türden yaratıcılıkta ürün ortaya konmayabilir. Birinci tür, bir yetenek olarak tanımlanabilirken; ikincisi ise görme, algılama ve tepki verme yetilerinin işlenmesiyle geliştirilebilen karakter özelliğidir”(Ağluç,2014).

May, sanatçının yaratma nedenini toplumdaki değerleri sarsılmış, benlik ve trajedi duygusunu yitirmiş “yalnız” bireyin, ancak yaratıcı bir süreç içine girerek kendisinin bilincine varması, benliğini tekrar bulması olarak açıklar. O'na göre, bilinçsizlik kendinden geçmenin ötesinde, kendisiyle tümleşmiş, bilinçli bir itiyale dönüştürülen bir enerji olarak nitelendirdiği yaratıcılık olgusu; ancak kendi özel kültürümüzdeki önemli bir psikolojik sorunla bütünleşebilir. Ama bu durum, May'e göre o insanların hasta olduğu anlamına gelmez. Bir kişilik özelliği olarak yaratıcılık ve özgünlük olgularının kültürlerine uymayan (belki aykırı) kişilerde bütünleştiğinin açık olduğunu, ama bu durumun yaratıcılığın nevroz sonucu ortaya çıktığı düşüncesini destekleyemeyeceğini vurgular(Ezici,2005).

Sanatçının kişiliği ve yaratıcılığına bireysel psikoloji penceresinden bakıldığında, bu alan tartışmaların en bol olduğu alanlardan birisidir. Bu tartışmalar, yeni eleştiri ya da modern eleştiri akımı olarak adlandırılan akım üyeleri tarafından devam ettirilmektedir. “Yeni eleştiri ya da modern eleştiri ikili bir yapıya sahiptir. Hem sanat ürününü ele alır ve onu değerlendirmeye çalışır, hem de estetik yaratıcı sürecinin analizini yapar. Bu ikinci yol, doğal olarak sanatçının yaratıcılığının değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Yeni eleştiri üyeleri, kendi savlarını ortaya atarken, ya Freud’u ya Adler’i ya da Jung’u temel alırlar. Bu akım içinde pek çok bilim adamı ve sanatçı vardır ve her biri, farklı açılardan sanatı ve yaratma sürecini ele alır. Fakat hepsinde ortak olan nokta, sanat eserinin, onu yapan sanatçının iç dünyasını yansıttığına olan inançtır” (Erinç,1998b).

Daha önce de belirtildiği gibi kişilik kuramları, genel anlamda bireyi bir bütün olarak, özel anlamda da yaratıcı bir nitelik taşıyan sanatçıyı ele alarak onu çözümlenmeye çalışırlar. Kimi kuramlar sanatsal yaratıcılığı akıl hastalığı, normal dışılık olarak görmüş, kimileri ise kalıtsal özelliklere, aile ortamına, çevresel ve kültürel faktörlere bağlı olarak geliştiğini ortaya koymuşlardır. Bu konuda ortak noktalar olmakla beraber farklı görüş ve tutumlar azımsanamayacak derecede çoktur. Burada açıkça görülen bir kuramın, diğerinin açıkta bıraktığını ele alması ve yeni yaklaşımlar sergilemesidir.

Sanat kuramları ise sanat olgusunun temel öğelerini ele alarak sanatın ne olduğunu ortaya koymaya çalışırlar. Dolayısıyla hem kişilik kuramlarının hem de sanat kuramlarının ortak noktası insan ve onun yaratıcılığı ve ortaya koyduğu eserdir. Kişilik kuramları bir sanat olayında alıcının rolünün ne olduğu, ne olması gerektiği ya da alıcıda aranması gereken özelliklerin neler olduğu konusunu göz ardı eder gibi görülmektedir. Diğer bir deyişle, kişilik kuramları bir sanat olgusunun olmazsa olmazlardan olan, alıcı (sanat eseri ile birebir ilişki kuran kişi) ile eser arasındaki ilişkiler açısından herhangi bir irdeleme yoluna gitmezler. Oysa bir sanat olgusu söz konusu edildiğinde, sanatın temel öğelerinden herhangi biri dışarda bırakılarak sanat alanı açıklanamaz. Çünkü sanat, sanatın temel öğeleri arasında etkileşimin söz konusu olduğu noktada yer alır. Bu etkileşimin olmadığı durumlarda da, bir sanat olgusundan bahsedilemez. Fakat bir sanat olgusunda, kuramlar sanatın temel öğelerinden birini öncelik verebilir. Örneğin; duygusal etik kuramı, bir sanat olayında alıcıyı ön plana alır ve estetik değeri eserin kendisinde değil, alıcıda uyandırdığı estetik yaşantıda arar. Diğer taraftan sanatçı merkezli yaklaşımı en önemli temsilcilerinden biri olan Eugene Veron, sanatı duyguların dile getirilmesi olarak tanımlar. Eserin değerini yaratıcısının kişiliğinde bulunduğunu ve sanatçının değerinden doğduğunu belirtir(Ötügen,2009). Veron’un, açıklamalarından da anlaşıldığı gibi sanatçı merkezli kuramlar, sanatçının kişiliği ile eser arasında sıkı bir bağ olduğu ilkesini benimserler. Bu başlıca iki amaca dayanır. Bunlardan birincisi sanatçının hayatını, kişiliğini inceleyerek eseri aydınlatmaya yöneliktir. İkincisi ise sanatçının psikolojisini, kişiliğini aydınlatmak için eserini belge olarak kullanmaya yöneliktir. Bu değerlendirme yöntemlerinin her ikisi de bir bakıma doğru olabilir ancak eserin değeri konusunda kesin yargılara ulaşılması için yeterli olmayabilir. Sanatçının kişiliğinden hareketle birtakım veriler elde edilebilir ve bu veriler de eseri değerlendirmek üzere kullanılabilir. Ancak sanatçının gerçek kişiliğini eserlerine yansıttığı gibi kesin bir yargıda bulunmak doğru olmayabilir. Sanatçı eserini oluştururken gerçek kişiliğini gizleyip, arzuladığı bir şeyi, yani olmak istediği bir kişiliği de eserine yansıtabilir. Bu durumda sanatçının kişiliğinden hareketle sanat eserini değerlendirmemiz, ilgili eserin sanatsal değerini ortaya koyacak bir ölçüt olamaz. Bu nedenledir ki, “günümüzde psikanaliz ile sanat arasındaki ilişkide artık eserin kendisi ön plandadır, merkezdedir ve çoğunlukla buradan yola çıkarak sanatçı hakkında yönlendirici açıklamalar ya da değerlendirmeler yapılır”(Söylemez,2014). Ancak bu değerlendir-

mede de eserin anlamı, sanatçının ortaya koyduğu anlam mıdır, yoksa alıcının eserden çıkardığı anlam mıdır sorusunu akla getirir.

Eserin gerçek değerini sanatçının düşündüğü, tasarladığı anlam olarak düşünüp sanatçının başarısını da bu kıstaslar içerisinde değerlendirebiliriz. Ancak sanatçının ne düşündüğünü çoğu zaman tahmin edemeyebiliriz. Dolayısıyla sanatçının esere yüklediği anlam ile anlatmak istediği her zaman aynı olmayabilir. O halde eserin anlamı, alıcının kendince eserden çıkardığı anlam olmalıdır diyebiliriz. Çünkü bunun tersi düşünülürse, yani sanat eserini anlamak için eserin sanatçısına başvurulursa, sanatçının açıklamaları ile eserden elde edilen bilgiler birbirini tutmayabilir. Diğer taraftan, bazı durumlarda da eserin sanatçısına hiçbir zaman ulaşamaz. Bu nedenle bir eserin yorumlanmasında son söz eseri yaratanın değil, sanat eseriyle birebir ilişkiye giren alıcının olmalıdır denilebilir. Yani bir sanat eseri değerlendirilirken, sanat eserinin alıcı açısından işlevi ön plana çıkarılmış olur. Alıcının merkeze alınıp, onun sanatsal değerlendirmeleri ön plana çıkarıldığı durumda, sanat alanı daha karmaşık, hatta içinden çıkılması çok zor bir hal alır. Çünkü alıcının eseri değerlendirirken estetik yargıları, bireysel edimlerinin yanı sıra içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve kültürün izlerini de taşır. Diğer bir deyişle alıcı hem bireysel-toplumsal psikolojinin yasaları içinde, hem bireysel-toplumsal tarihinin verileri açısından, hem de bireysel-ulusal kültürün etkisiyle eser ile ilişkiye girmek ister. Bunların sonucunda da bir sanat eseri üzerinden çok sayıda yargı üretilebilir.

Ancak “bir sanat eserinden hareketle ortaya konulan psikolojik yargılar, tartışmasız, her alıcının dünyasına göre bir anlam taşıyacaktır. Fakat sosyo-kültürel ortaklıklar, eğitim düzeyi, yetkinlerin ya da yetkin kabul edilenlerin önerileri, alıcı dünyalarını ve buraya dayandırılan psikolojik yargıları doğru-yanlış ama mutlaka ortak bir paydada birleştirir. Bu paydadan çıkabilen hatalı yargılar ise yine zaman içinde alıcıların doğru yargıları ile (sanat yapıtında kanıtlanabilir doğru yargılar ile) giderilebilir. Genel olarak sanat ürünleri üzerinde yapılan profesyonel eleştirilerin amacı da bu tür yanlışlamalara ket vurmaktır” (Erinç,1998b). O halde, alıcının bilişsel düzeyine göre eserden hareketle sanatçının kişiliği hakkındaki yargılarının çeşitli olması nedeniyle, bir eserin değerinin belirlenmesinde tek başına yeterli bir ölçüt olamayacağı düşünülmektedir.

Yukarıda üzerinde durulan yaklaşım ve görüşler bir araya getirildiğinde, sanatta rol oynayan unsurlardan birini merkeze alıp değerlendirmeler yapıldığında sorunlar ve sorular birbirini izlemektedir. Bu nedenle sanat alanının ilk yapıcı ögesini sanatçılar olarak kabul etmek ve eseri merkeze almak eserden hareketle değerlendirmelerde bulunmak, belki de çoklu değerlendirmeler yapmak en doğru yöntem olabilir. Kişilik kuramları genellikle sanatçının kişiliği ile esere yönelirken, sanat kuramları kişilik kuramlarında olduğu gibi eser-sanatçıya ya da diğer unsurlardan birine yönelerek sanat olgusunu açıklamaya çalışırlar. Dolayısıyla kişilik kuramları ile sanat kuramları arasında organik bir bağ vardır diyebiliriz. Bilindiği gibi kişilik organik bir yapı olmayıp, tam tersine dinamik bir yapıdır. Zaman içerisinde değişir ve gelişir. Buna paralel olarak da kişilik özellikleri değişip geliştikçe, sanat- sanat kuramları geçmişten günümüze değişiklikler göstermiştir.

SONUÇ

Kuramlar açısından sanatta rol oynayan unsurlar ele alındığında, tartışmaların birbirini izlediği ve bu tartışmaların devam edeceği kaçınılmaz görünmektedir. Sanat kuramları ve kişilik kuramları açısından geline nokta, hem sanat kuramları hem de kişilik kuramları, sanatta rol oynayan unsurları, hangi bağlamda ele alınırsa alınsın, katı bir yapı içermediği her zaman bir yerlerinden eklemeler yapılabilecek durumda olmaktadır. Bu nedenle de her bir kuram, bir

diğerinin açıkta bıraktığı veya yetersiz kaldığı kısmı tamamlamaya yönelmiştir. Bunu yaparken de kuramlar, sanatta rol oynayan unsurlardan herhangi birine öncelik tanımıştır. Ancak bu unsurlardan biri diğerine oranla ne daha az ne de daha çok önemlidir diyebilme şansımız yoktur. Çünkü bu unsurlardan herhangi biri ortadan kaldırıldığında, Sıtkı Erinç'in de ifade ettiği gibi sanat alanı ve dolayısıyla da sanat gerçekleştirilemez, var edilemez. Bu nedenle hem sanat kuramları hem de kişilik kuramlarından yalnızca birini ele alarak ya da sanatta rol oynayan unsurlardan birini merkeze alarak "kişilik-sanat" kavramlarını veya bunlar arasındaki ilişkiyi açıklamak mümkün görünmemektedir. Belki de sanatın ilk yapıcı ögesini sanatçılar olarak kabul etmek, çoklu değerlendirmeler yapmanın daha doğru bir yaklaşım biçimi olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağluç, L. (2013). Sanat Yaratıcılık Bağlamında İnsan ve Yaratma Güdüsü, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Cilt III/1, s.5.
- Copleston, F. (1997). Felsefe Tarihi, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, s.118.
- Erinç, S.M. (1998a). Sanatın Boyutları, Çınar Yayınları, İstanbul, s.102-107
- Erinç, S.M. (1998b). Sanat Psikolojisine Giriş, Ayraç Yayınevi, Ankara, s.7-94-96-128.
- Eyuboğlu, İ.Z. (1998). İnsanın Boyutları, Payel Yayınevi, İstanbul, s.13-34.
- Ezici, A. K. (2005). Sanatçının Kişiliği ve Yaratma Psikolojisi, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 6, s.125-126.
- Moran, B. (1983). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınevi, İstanbul, s.11-24-83-100-154-158.
- Ötgün, C. (2009). Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi, sayı 2, s.161
- Özkalp, E. (1991). Psikolojiye Giriş Dersleri, Bete Basım Yayım A.Ş. Eskişehir, s.112.
- Öztabağ, L. (1983). Psikolojide İlk Adım, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, s.173.
- Söylemez, Y. S. (2014). Türk Sinemasında Rüya Gerçeği, Semih Kaplanoğlu ve Yusuf Üçlemesi Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 11 Sayı. 25, s.148.
- Ünlü, S. (2001). Psikoloji, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1288 Açık öğretim Fakültesi Yayın No:710, Eskişehir, s.146-147.
- Wikipedia – Abraham Maslow. Erişim, 6 Haziran 2016, (https://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi).